

Barnets mening i LVU-processen

TITTI MATTSSON

Ett initiativ till ett tvångsingripande enligt LVU medför att barnet hamnar i en omfattande process med avgörande betydelse för dess framtid, men där barnet självt har begränsad förmåga att hävda sina intressen. För en lagstiftning vars syfte är att tillvarata barnets intressen är de personer som utreder, presenterar och argumenterar för barnet centrala aktörer. Vilka medel använder dessa aktörer för att definiera barnets behov och intressen? I denna artikel diskuteras hur barnets intressen definieras av det offentliga biträdet och andra aktörer samt om barnet får uttrycka sin mening i tolv undersökta rättsfall.

Inom socialrätten förekommer flera tvångslagar. Grunden för dessa är att det anses befogat att vårt samhälle inrymmer sådana lagar som använder tvång för att kunna omhänderta och vårda eller skydda enskilda personer i samhället i vissa speciella och lagreglerade situationer. Kriterierna för när och formerna för hur samhället bör ingripa

Titti Mattsson är doktorand i socialrätt vid Juridiska fakulteten vid Lunds universitet. I sitt avhandlingsarbete studerar hon förfaranderegler rörande ärenden och mål om tvångsomhändertaganden med stöd av LVU (lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga). Projektet är finansierat av Socialvetenskapliga forskningsrådet och Statens institutionsstyrelse.

är dock kontroversiella och har medfört omfattande lagstiftningsarbete under de senaste årtiondena. Det innebär att samhällets tvångsvård under lång tid har varit och fortfarande är föremål för diskussion och revidering.

Syftet med denna artikel är att behandla i vad mån barnets enskilda intressen definieras och om barnet får uttrycka sin mening i det domstolsförfarande som föregår ett beslut om tvångsingripande av barn enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Jag använder begreppet »barn« som det definieras i artikel 1 i FN:s konvention om barnets rättigheter, dvs.

människor under 18 år. En legaldefinition av »barnets behov och intressen« finns i 6 kap. 1 § föräldrabalken (FB) som säger:

Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.

För att skilja på vad barn i allmänhet behöver från vad det enskilda barnet behöver, kan en uppdelning göras i *allmänna* respektive *enskilda* behov och intressen: Dels sådana som är gemensamma för alla barn (omvårdnad, trygghet, god fostran och hänsynsfull behandling), dels sådana som direkt kan relateras till det enskilda rättssubjektet (aktning för barnets person och egenart). Enskilda intressen – barnets uppfattning, vilja, önsknings och upplevelse av sin situation – framkommer genom att barnet får uttrycka sin mening på något sätt. Barnets mening och barnets enskilda intressen har alltså ett direkt samband med varandra, eftersom barnets enskilda intressen kan definieras först då barnet får komma till tals och uttrycka sin mening. Jag undersöker barnets mening i två avseenden: dels i vilken utsträckning socialsekreteraren och det offentliga biträdet träffar barnet, dels i vad mån barnet närvarar i domstol. Dessa båda möjligheter för barnet att få uttrycka sin mening förekommer i den skriftliga respektive den muntliga delen av LVU-processen.

Inledningsvis görs en genomgång av LVU-processens rättsliga grunder. Därefter redovisas rättsstudien och resultaten diskuteras. Slutligen uppmärksammas en nyttkommen socialrättslig bestämmelse.

LVU-processens rättsliga grunder

Mål enligt LVU tillkommer på flera sätt. De vanligaste sätten är att socialnämndens (eller motsvarande nämnds) beslut om omedelbart omhändertagande underställs länsrätten, eller att socialnämnden lämnar in en ansökan om beredande av vård. Ett annat sätt kan vara att socialnämndens beslut om vårdens innehåll överklagas till länsrätten. Processen i LVU-mål skiljer sig från andra förvaltningsrättsliga mål, främst genom att den skriftliga handläggningen vanligtvis kompletteras med en muntlig förhandling.¹ Målen är så ingripande för den enskilde att det anses vara av stor vikt att barnet och vårdnadshavaren får möjlighet att uttrycka sin mening muntligt. Ett annat särdrag är att de båda enskilda parterna regelmässigt har rätt till kostnadsfri juridisk hjälp.

En bärande tanke som styr processen är att flera aktörer skall ha ansvaret att representera och utreda barnets behov och intressen. *Socialnämnden* har enligt 3 och 12 §§ socialtjänstlagen (SoL) ett yttersta ansvar som representant för barnets välfärd i kommunen. Enligt sitt utredningsansvar enligt 50 § samma lag har socialnämnden en skyldighet att utreda utsatta barns behov och intressen.² Utredningen skall vara så omfatt-

1 Enligt 35 § LVU skall muntlig förhandling hållas i mål om beredande av vård, upphörande av vård eller om flyttningsförbud, om det inte är uppenbart obehövt och alltid om någon part begär det. Reglerna om rätten till muntlig förhandling gäller inte i Regeringsrätten, där processen vanligtvis inskränker sig till skriftlig handläggning av målet.

2 Bestämmelsen i 50 § SoL är allmänt hållen. För

tande att den kan leda till ett sakligt korrekt slut (prop. 1979/80:1 s. 562). Det innebär att utredaren har en skyldighet att utreda såväl barnets fysiska och psykiska välbefinnande som barnets vilja och upplevelse av situationen. En utgångspunkt för utredarens arbete vid LVU-utredningar är att »beskrivningarna av den unge själv måste vara tydliga och nyanserade« (prop. 1989/90:28 s. 69).

Vårdnadshavaren har i de flesta familjerättsliga situationer uppgiften att företräda barnet och är, i juridiska termer, barnets legale ställföreträdare. När det gäller LVU har dock barnet och vårdnadshavaren inte sällan olika intressen. Barnet har kanske ett vårdbehov just på grund av föräldrarnas sviktande förmåga att ge barnet den vård och omsorg som det behöver och vårdnadshavaren anses därför olämplig att företräda barnet. Domstolen tilldelar därför ett *offentligt biträde* uppdraget som barnets representant i processen med stöd av 39 § LVU. Både barn och föräldrar har rätt till ett offentligt biträde. Det offentliga bitrådets roll har utökats i nyare lagstiftning genom uppgiften som *ställföreträdare* för barn under 15 år. Det innebär att vårdnadshavarens roll som företrädare för barnet har minskat ytterligare, eftersom det offentliga bitrådet

att få en »fastare struktur« på utredningsarbetet tillkom därför i januari i år paragrafen 50 a § i SoL (prop 1996/97:124 s.110). I den nya bestämmelsen preciseras vissa krav på formerna för utredningsarbetet, bl.a. en begränsad utredningstid. Särskilda krav gäller för ansökan om beredande av vård. Enligt 4 och 32 §§ LVU skall sådana utredningar innehålla en redogörelse av den unges förhållanden, de omständigheter som utgör grunden för vårdbehovet, tidigare vidtagna åtgärder, planerad vård och en läkarundersökning.

härigenom har fått utökade möjligheter att företräda barnet. Exempelvis kan barnet genom det offentliga bitrådet numera överklaga utgången i ett LVU-mål.

Barnets offentliga bitrådet skall tillvarata sin huvudmans intressen. Enligt förarbetena innebär detta att det offentliga bitrådet skall arbeta för barnets intressen, bl.a. genom att fungera som rådgivare. Uppdraget innebär vidare att nödvändig utredning angående barnets person skall bevakas, t.ex. genom att utlåtanden från barnpsykologer eller annan expertis inhämtas (prop. 1994/95:224 s. 57). Socialstyrelsen anger i 1997 års Allmänna råd att det offentliga bitrådets uppgift är att ge parten det stöd och den hjälp som behövs för att utredningen skall bli så fullständig som möjligt. Enligt 4 och 6 §§ lagen om offentligt biträde har det offentliga bitrådet möjlighet att inhämta ytterligare utredning.³ Det betonas att det offentliga bitrådets insatser är särskilt värdefulla på utredningsstadiet (Allmänna råd s. 99).

Även om barnet formellt sett är part i LVU-målet, är barnets ställning beroende av hur gammalt barnet är. När man talar om barnets legala ställning bör man därför skilja på partsbegreppet, talerätten, processbehörigheten och övriga möjligheter att få komma till tals. Alla personer har *partsbehörighet*. Detta innebär rätten att vara part i rättegång. Att vara *part* i en *viss* rättegång,

3 Motsvarande bestämmelser fanns tidigare i 45 § rättshjälpslagen. Lag (1996:1620) om offentligt biträde trädde i kraft den 1 december 1997 och innebär att gemensamma bestämmelser om offentligt biträde frikopplas från rättshjälpen. Rätten till offentligt biträde regleras numera direkt i den materiella lagstiftningen, se 39 § LVU.

t.ex. i ett LVU-mål, innebär att man har talerätt i den rättegången. *Talerätten* innebär vanligtvis en rätt för en part att starta en process, i vilken denne kan framlägga åsikter och argument samt en rätt för denne att överklaga ett rättsligt beslut. I LVU-mål utförs barnets talerätt av det offentliga biträdet i egenskap av ställföreträdare för barnet fram till det är 15 år. När barnet uppnått 15-års ålder, får det processbehörighet. Det innebär att barnet själv får vara aktiv under förfarandet och utnyttja sin talerätt utan företrädare. Barnet kan då, med eller utan hjälp av sitt offentliga biträde, framföra sina åsikter och argument. Barnet skall t.ex. få tillfälle att yttra sig över motpartens yrkanden och grunderna för dessa, om inte det offentliga biträdet har fått i uppdrag av barnet att genom fullmakt företräda det som ombud. Barnet kan alltså i ökad utsträckning själv hävda sina intressen i de mål där det har egen partsställning.

Även innan barnet får processbehörighet kan det på andra sätt få uttrycka sin mening. Enligt 56 § andra stycket SoL och 36 § tredje stycket LVU bör barn som är yngre än 15 år höras av nämnden respektive domstolen, under förutsättning att det kan vara till nytta för utredningen och barnet inte kan antas ta skada av det. Enligt specialmotiveringen till bestämmelsen innebär det att man inte bör underlåta att ge barnet möjlighet att lämna sin syn på frågor som berör det (prop. 1979/80:1 s. 567). Prövningen om barnet skall höras skall, enligt samma förarbeten, ske med ledning av barnets ålder och mognad, den betydelse som avgörandet kan ha för barnet samt med ledning av det offentliga biträdets inställning.

Förvaltningsdomstolen har skyldighet att

se till att LVU-målet utreds i tillräcklig omfattning innan beslut om värden fattas. För att ett beslut om tvångsvård av ett barn skall kunna genomföras måste vissa villkor vara uppfyllda. Enligt 1 § andra stycket LVU skall ett barn beredas vård om det finns ett vårdbehov och man kan inte komma överens om frivilliga vårdinsatser med vårdnadshavaren och, om barnet fyllt 15 år, med henne eller honom själv. Ett vårdbehov föreligger om barnet till följd av förhållanden i hemmet löper risk att utvecklas ogynnsamt (2§), eller om barnet på grund av sitt eget beteende löper risk att skada sin hälsa och utveckling (3 §). LVU-mål kan också avse prövning av socialnämndens beslut, t.ex. överklagande av beslut om placering, umgänge eller fortsatt vård. Oavsett saken i målet skall barnets behov och intressen klarläggas och beaktas i den rättsliga prövningen. Reglerna om barnets rättsliga ställning och rätten att bli hörd och få komma till tals på annat sätt gäller generellt i LVU-mål. Det innebär att utredningsmaterialet i olika typer av mål kan jämföras med varandra i dessa avseenden.

De undersökta rättsfallen

Studien består av tolv rättsfall från Regeringsrätten under perioden 1987 – 1996. Målen är slumpmässigt utvalda och oidentifierade. De består av både publicerade och opublicerade domar och beslut. Jag har valt Regeringsrättens avgöranden som undersökningsobjekt för att kunna studera i vad mån barnet får uttrycka sin mening och hur barnets enskilda intressen definieras i de skilda instanserna, dvs. i länsrätt, kamrarrätt respektive Regeringsrätten.⁴

Mitt undersökningsmaterial består dels

av de rättsliga besluten från de tre domstolsinstanserna, dvs. totalt 36 avgöranden, dels av aktmaterialet till dessa avgöranden. Regeringsrättsakterna innehåller länsrättsens och kammarrättsens dom (eller beslut) med förhandlingsprotokoll, ansöknings-, respektive överklagandehandlingar; domstolens tjänsteanteckningar; yttranden från parterna, protokoll vid eventuell muntlig förhandling och dom eller beslut. Jag har tagit del av det skriftliga utredningsmaterialet. Jag har fått viss inblick i de muntliga förhandlingarna genom att studera förhandlingsprotokollen, dock inte vittnes- och sakkunnigförhör. Muntlig förhandling har hållits i samtliga länsrätter och kammarrätter samt vid två tillfällen i Regeringsrätten.

Av de tolv undersökta målen behandlar tio frågan om beredande av vård på grund av missförhållanden i hemmet enligt 2 § LVU. I de två andra fallen gäller prövningen frågan om vårdens innehåll. Undersökningen omfattar 17 barn. Åldrarna 1–2 år, 4 år, 6–9 år, 11 år och 15 år är representerade i studien. Initiativen för tvångsingripanden rör ett eller flera barn i en familj. Av sekretesskäl kan jag inte redovisa och diskutera rättsfallen var och en för sig. Jag har därför valt att redovisa rättsfallen tillsammans utifrån föl-

jande frågeställningar:

1) Får barnet uttrycka sin mening vid den muntliga förhandlingen? Med vilka medel definieras barnets behov och intressen samt kommer barnets mening till uttryck i 2) socialnämndens utredning, 3) det offentliga biträdets inlagor och i 4) det rättsliga beslutet?

1. Den muntliga förhandlingen

Barnen i de undersökta rättsfallen är inte i något fall närvarande vid den muntliga förhandlingen. De förekommer inte heller på videoupptagning eller band i utredningsmaterialet. Barnen kan alltså inte uttrycka sin mening vid någon av de 34 muntliga förhandlingarna. Såvitt jag kan utläsa av handlingarna förekommer inte någon formell eller informell prövning om ett barn under 15 år bör höras. I ett fall prövar emellertid domstolen huruvida ett barn som har fyllt 15 år skall höras vid den muntliga förhandlingen.

2. Socialnämndens utredning

Socialnämnden redovisar regelbundet sin kontakt med de berörda familjerna. Här ingår vanligtvis en redogörelse över socialnämndens insatser som genomförts med berörd familjen. Även familjens sociala bakgrund beskrivs. Det kan bl.a. gälla föräldrarnas uppväxtförhållanden, arbetssituation och relation till andra människor. Vad som allmänt sett upptar en ansenlig del av utredningsmaterialet är situationen för vårdnadshavaren, vilken därmed får en dominant ställning i materialet. Den typiska vårdnadshavaren är en ensamstående mor med en svår social situation, inte sällan förenat med ekonomiska eller medicinska problem.

4 Flera studier av LVU-domar i länsrätt och kammarrätt har tidigare genomförts. Se bl.a. Barnet i rättsprocessen (inom ramen för Barn-i fokus-projektet) Sos-rapport 1995:21. I undersökningen, som bestod av beslutsunderlag till 51 kammarrättsavgöranden, studerades främst socialnämndernas dokumentation. Se även Eriksson, Kazemi, Lundgren och Lööf, Barnperspektivet i LVU-mål. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan 1994, och Hollander, Omhändertagande av barn, aktuell juridik förlag 1985.

Hennes situation blir i flera fall grunden för socialnämndens antagande att barnet behöver vård och annat boende. Utifrån moderns – och alltså inte främst barnets – situation verkar socialnämnden dra slutsatsen att tvångsingripande är nödvändigt i flera av de undersökta utredningarna. Det väsentliga orsakssambandet mellan hemmiljön och barnets vårdbehov redovisas knapphändigt och skall, såvitt jag kan se, förstås som ett självskrivet samband i de fallen.

Socialnämndens skildring av barnet består huvudsakligen av en social och en medicinsk beskrivning. Den medicinska rapporten ger kunskap om barnets fysiska och mentala hälsa i läkarintyg och barn- och ungdomspsykiatriska utredningar. Barnets sociala situation beskrivs med utgångspunkt i barnets miljöer såsom hemmet, förskolan och skolan. Sakförhållanden såsom fritidsintressen, socialt umgänge, byte av bostad och byte av skola redovisas. Vidare redogörs för barnets psykiska hälsa och mognad. Uppgifterna redovisas av socialsekreterare, lärare, förskolepersonal och andra i barnets miljöer.

Vad som genomgående saknas i utredningarna är barnets egen berättelse. Andra personers synpunkter framkommer som regel, men sällan eller aldrig barnets egna åsikter. Anledningen till detta förefaller i flera fall vara att socialsekreteraren inte har träffat barnet. Det framkommer inte heller att någon utredare har tillfrågat barnet. I fyra utredningar framförs barnets viljeytring av någon annan person, men det upplevs som ett perifert inslag i det övriga utredningsmaterialet. I dessa fyra utredningar citeras barnet av förskollärare, fritidspersonal respektive lärare.

3. Det offentliga biträdets yttranden

Inledningsvis kan konstateras att jag har funnit en mycket skiftande omfattning på de offentliga biträdenas försök att presentera barnets intressen i det undersökta materialet. Jag har studerat dels deras skriftliga yttranden och dels vad som framgår i förhandlingsprotokollen. I sina yttranden till domstolen och vid den muntliga förhandlingen skall det offentliga biträdet framföra barnets inställning i målet och grunderna härför samt bemöta socialnämndens respektive vårdnadshavarens argument och påståenden. Som påpekats tidigare ingår i uppdraget att även i övrigt medverka till att utredningen blir så fullständig som möjligt.

Ett entydigt svar på frågan hur barnets behov och intressen definieras genom det offentliga biträdets presentation av barnet i de undersökta fallen kan inte ges. Presentationen sker huvudsakligen på tre sätt. För det första genom att det offentliga biträdet framför barnets direkta önskan och upplevelse av situationen, för det andra genom att hon eller han skapar sig en egen uppfattning om barnet och dess situation i samtal och närvaro med barnet, och för det tredje genom att hon eller han samtalar med personer i barnets närmiljö. Presentationerna redogörs i båda fallen i det yttranden som inlämnas till domstolen eller vid den muntliga förhandlingen. Att belysa hur dessa olika »fall« skiljer sig åt åstadkoms enklast genom att beskriva ett urval av biträdenas arbetsinsatser, såsom de framgår av den skriftliga dokumentationen.

Av två rättsfall framgår att de offentliga biträdena inte uppsökt barnen eller personer i barnets närmiljö. Det material som använts

och argumenterats utifrån verkar uteslutande ha varit socialnämndens utredning. Det innebär att de offentliga biträdena i sina yttranden inte försökt åstadkomma en närmare presentation av barnets behov och intressen än de som redan presenterats av andra aktörer. I ett tredje rättsfall har å andra sidan det offentliga biträdet utfört ett omfattande arbete att införskaffa nytt utredningsmaterial. Förutom att uppsöka och tala med flera vuxna i barnets närmiljö – vårdnadshavare, lärare, fritidspersonal m.fl. – har hon träffat och lyssnat på barnet. Biträdet kan i sina yttranden till domstolarna presentera barnets intressen ganska utförligt och redogöra för barnets uppfattning om sin situation, syskonens betydelse för barnet och barnets personliga önskan. I ett fjärde rättsfall, där det offentliga biträdet företräder ett litet barn, framkommer en relativt tydlig bild av barnet och dess nuvarande situation. I yttrandet till domstolen får man bitrådets uppfattning hur barnet trivs i sin miljö, hur barnet reagerar inför henne och barnets humör. Det framgår också hur vissa andra personer uppfattar barnet. Detta åstadkoms dels genom möten med vårdnadshavare och förskolepersonal, dels genom en beskrivning av hur barnet agerar inför biträdet. En bild av barnet formas på detta sätt trots barnets ringa ålder och blir ett viktigt komplement till socialnämndens utredning. Även i mål nummer fem inbringar det offentliga biträdet eget utredningsmaterial genom anteckningar från ett möte med barnet och samtal med familjehemspersonalen. Barnet förmedlar egna intryck och åsikter om sin situation. Personalen ger sin version av barnets situation till det offentliga biträdet. Nya omständigheter i hemförhållandena framkommer och barnets personlighet

förtydligas genom dessa insatser. I övriga rättsfall är det svårt att utläsa i vad mån det offentliga biträdet har använt andra källor än socialnämndens utredning. Det är t.ex. i flera fall oklart om biträdet har sammanträffat med barnet, eller om samtal med andra personer har skett. Det material som det offentliga bitrådets uppfattning grundar sig på förefaller i flertalet av dessa fall ha begränsats till socialnämndens utredningsmaterial samt den muntliga förhandlingen.

Vissa slutsatser kan dras om de offentliga biträdenas insatser under de muntliga förhandlingarna genom att studera förhandlingsprotokollen. Vid dessa förhandlingar ikläder sig barnets offentliga biträde som regel en tillbakaträdande roll. Inte sällan intar hon eller han närmast en roll som »bevakande åskådare« och avvaktar med att redogöra för sin inställning tills förhandlingen har nått sitt slutskede. Intressant är också bitrådets passivitet att initiera vittnes- eller sakkunnigförhör. Inte i någon av de undersökta förhandlingarna har det offentliga biträdet tillfört material genom att begära ett förhör av vittne eller sakkunnig. Som jämförelse kan nämnas vårdnadshavarens och socialnämndens aktivitet att begära förhör. I ett av de studerade målen hörs ett vittne (anhörig) på begäran av vårdnadshavarens offentliga biträde och vid fyra kammarrättsförhandlingar hörs sammanlagt elva vittnen (anhöriga, bekanta) samt en sakkunnig. Socialnämnden, å andra sidan, påkallar vid tre olika tillfällen sakkunnigförhör i länsrätt, vid fyra tillfällen i kammarrätt och vid en förhandling i Regeringsrätten. Vittnen hörs på begäran av socialnämnden vid tre skilda förhandlingar i kammarrätten.

4. Det rättsliga beslutet.

Det rättsliga beslutet skall grundas på vad som framkommit under det skriftliga förfarandet och vid den muntliga förhandlingen. Det innebär att om barnets enskilda intressen inte klargörs i beslutsunderlaget, beaktas de inte heller i beslutet. Även om barnets enskilda intressen har synliggjorts under utredningstiden, exempelvis genom att barnet får komma till tals inför en utredare och utredaren dokumenterar det i den skriftliga utredningen, krävs att materialet beaktas av rätten för att få ett reellt värde. I ett fall framkommer i socialnämndens utredning att familjehemsföräldrarna har frågat barnet rakt ut hur barnet upplever sin situation. Hon ger sina åsikter om detta, vilket tillförs utredningsmaterialet. I domskälen deklarerar dock domstolen att barnets egen upplevelse av sin situation inte vinner stöd av utredningen i övrigt och inte skall beaktas i målet.

Domstolen kan med hänvisning till sitt utredningsansvar enligt 8 § förvaltningsprocesslagen inhämta ytterligare material. Enligt vad som kan utläsas av materialet sker det inte i de undersökta fallen. Flera av fallen för denna studie har osäker utgång och vacklar från instans till instans i oeniga beslut. I ett karakteristiskt fall argumenterar socialnämnden för tvångsvård och åberopar föräldrar med problem och de skadliga verkningar det medför för barnet. Föräldrarna hävdar att barnet har det bra och inte tar skada. Grannar och anhöriga stödjer föräldrarnas inställning, medan daghemspersonal eller lärare stödjer socialnämndens talan. Läkare, psykologer och andra sakkunniga ger inte entydiga svar på det framtida vårdbehovets omfattning. I en sådant fall kan yt-

terligare kunskap om barnets situation behöva inhämtas. I ett fall saknas en barnpsykiatrisk undersökning i länsrätten. Det offentliga biträdet begär att sådan utredning skall företas. Rätten skulle i detta läge kunna förordna om ytterligare utredningsmaterial, vilket dock inte sker. I två liknande fall där det råder osäkerhet om de reella hemförhållandena verkar föräldrarnas intryck vid den muntliga förhandlingen få avgöra utgången av målet. I ytterligare andra fall får generella principer avgöra frågan, såsom närhetsprincipen och principen att barn inte bör bryta upp från invanda miljöer, den s.k. kontinuitetsprincipen.

Resultat

Studien visar att barnet, åtminstone i de tolv rättsfallen, får uttrycka sin mening i mycket begränsad omfattning vid LVU-processen och svårigheterna att definiera barnets enskilda intressen är därför tydliga. Vad avser den muntliga delen av förfarandet har de undersökta barnen – oavsett ålder – inte i något fall varit fysiskt närvarande. De är, med ett undantag, inte processbehöriga. Även sådana barn bör dock, som påpekats tidigare, höras om det kan vara till *nytta* för utredningen och det kan antas att barnet inte tar *skada* av att höras. Jag har inte funnit någon prövning av dessa nytto- och skaderekvisit. Innebär det att man aldrig anser det vara »till nytta« att höra hur barnet uppfattar sin situation? Eller tar man för givet att det skadar barnet att närvara i förfarandet? Det framgår inte hur prövningen sker och om barnet tillfrågas om det vill närvara under någon del av den muntliga förhandlingen. Skaderekvisitet borde inte vara ome-

delbart uppfyllt i sådana mål där barnet önskar att närvara. Uttalanden i förarbeten till 1980-års lagstiftning talar också för att barn borde höras i frågor som rör dem personligen:

Jag anser att barns rätt till självständighet hittills inte har beaktats i tillräcklig grad och att respekten för barns vilja inte sällan har blivit eftersatt. Det har naturligtvis i allmänhet skett i syfte att skydda barnet från svåra och besvärliga upplevelser. Resultatet har dock ofta blivit att för barnen djupt ingripande beslut har fattats över deras huvuden och mot deras vilja trots att de mycket väl hade kunnat delta i övervägandena. (prop. 1979/80:1 s. 409)

Barnet ges inte heller möjlighet att komma till tals i den skriftliga dokumentationen. Det undersökta materialet visar på en benägenhet att inte i tillräcklig utsträckning tillvarata möjligheten att utreda barnets enskilda intressen genom att uppsöka och lyssna på barnet. Det gäller i hög grad de nämndutredningar som jag har studerat. Enligt Hessle (m.fl.) visar övrig tillgänglig forskning på samma resultat, nämligen att det är allmänt förekommande att utredaren inte träffar barnet (1996, s. 135). När det gäller det offentliga biträdets utsagor, beaktar biträdet i åtskilliga fall i alltför liten utsträckning barnets röst och enskilda intressen i sina yttranden. Den skiftande kvaliteten tyder på att det inte finns en enhetlig praxis bland jurister hur man biträder respektive företräder barnet i detta avseende.

Analys

Min studie visar att barnets mening och därmed dess enskilda intressen ges begränsad betydelse vid tvångsomhändertaganden

enligt LVU. Barnet blir inte tillfrågat vare sig av socialnämnden eller förvaltningsdomstolen. I vissa fall tillfrågas barnet inte heller av det juridiska biträdet. Det vanligaste sättet att inhämta kunskap om barnet och att leva sig in i barnets situation är att tillfråga vuxna i barnets omgivning, exempelvis föräldrarna, förskolläraren, läkaren och socialsekreteraren (se t.ex. Andersson och Hollander, 1996). Vad är då anledningen till detta? Jag skall diskutera några tänkbara förklaringar.

Är nuvarande lagstiftning hinder för att barnets personliga mening skall framkomma? De nuvarande processuella formerna hindrar inte att de som har till uppgift att utreda, presentera och argumentera för barnets sak tar mer hänsyn till barnets mening under såväl det skriftliga utredningsarbetet som det muntliga förfarandet. Tvärtom ger förarbetena uttryck för att det bör ske. Att det inte sker beror alltså inte på inskränkande lagstiftning. Det står socialsekreteraren relativt fritt att, med beaktande främst av integritetshänsyn och sekretessregler, utforma frågor till och möten med barnet. Det offentliga biträdet styrs närmast av etiska regler, vilka inte hindrar möte och samtal med barnet. Domaren har rättsliga möjligheter att höra barn under 15 år och motsvarande skyldigheter att lyssna på barn över 15 år. Förutsättningarna i det första fallet är att det skall vara till nytta för utredningen och att barnet inte skall ta skada. Enligt specialmotiveringen till stadgandet i 36 § tredje stycket LVU bör domaren inte vara restriktiv när hon eller han prövar dessa rekvisit. Där stadgas, som framkommit tidigare i artikeln, att hon eller han inte bör underlåta att ge barnet möjlighet att uttrycka sina åsik-

ter. Vid prövningen av om barnet bör höras i domstolen bör domaren också vara medveten om de risker för skada som finns i att inte låta barnet få uttrycka sin mening. Det räcker enligt min mening inte med att isolerat pröva skaderisken om barnet hörs. Denna risk måste vägas mot risken för skada om barnet inte hörs. För argumentet att låta barnet bli hörd talar också den informella stämning som vanligtvis råder vid muntliga förhandlingar i förvaltningsdomstol.⁵

Finns det någon förklaring i *rådande praxis* varför barn exkluderas från förfarandet? Är det så att barnets mening inte på ett korrekt sätt anses kunna representera barnets enskilda intressen? Ett traditionellt synsätt är att barn är svåra och opålitliga intervjuobjekt. Barn anses lättpåverkade och kan pressas av vuxna att säga saker. Aronsson behandlar i en artikel (1996) nya forskningsrön om intervjuarbete med barn. Hon hävdar att det är meningsfullt att intervjua barn. Det krävs dock att man har viss kunskap, dels om barn – bl.a. om deras förståelse av sin omgivning – dels hur man skall samtala med barn. Wetter (1986 s. 316) menar att domstolar och myndigheter ställer alltför höga krav på barn, till och med högre krav än vad de ställer på vuxna. Barn vet visserligen inte alltid sitt bästa, men det gör inte vuxna personer heller. Ändå får de vuxna alltid möjlighet att uttrycka sina åsikter och synpunkter hos myndigheter. En annan

uppfattning hos domstolar och myndigheter är att barn ändrar ståndpunkt, hävdar Wetter. Det gör vuxna också, men av någon anledning anses det mindre kontroversiellt, hävdar hon. En slutsats man kan dra av Aronssons och Wetters resonemang är att det visserligen finns en problematik i att »lita på« på vad en person uttrycker i tal, men att den problematiken rör såväl vuxna som barn och bör därför inte rättfärdiga att barn inte blir hörda.

Är det istället så att man anser att barnets situation är »svår nog ändå« för barnet? Man vill med andra ord skydda barnet från att ta skada. Barnets frånvaro i förfarandet bör dock ställas mot den risk för skada som barnet utsätts för om det inte ges möjlighet att få lämna uppgifter till utredaren, sitt offentliga biträde eller domaren. Det är allmänt vedertaget att barn inte bör ställas i svåra valsituationer eller pressas på synpunkter. Att socialsekreteraren träffar barnet torde inte barnet ta skada av. Inte heller att det offentliga biträdet samtalar med barnet. Att på ett lämpligt sätt ge utrymme för barnet att uttrycka sin mening och uppfattning om sin situation, t.ex. före ett beslut om val av familjehem på lämpligt sätt ge utrymme för barnet att uttrycka sin mening och uppfattning om sin situation, behöver inte innebära att barnet utsätts för psykisk press. Istället tillser man att barnets intressen verkligen kan beaktas under handläggningen av ärendet.

Är det helt enkelt så att man inte tycker att det är så viktigt att få fram barnets vilja och önsksningar? Tendensen till ökad rättighetslagstiftning för individen är tydlig inom många rättsområden, däribland socialrätten. Liksom vuxna är barnen unika indivi-

5 Detta konstaterande innebär inte att det inte finns en rättslig problematik rörande barnets ställning i processen. Frågan om förstärkning av barnets rättsliga ställning har diskuterats de senaste årtiondena. Jag begränsar dock denna diskussion till ett ställningstagande till nuvarande lagstiftning.

der med egna rättigheter och krav att hävda sina intressen. Det påpekas inte minst i den av Sverige ratificerade FN-konventionen om barnets rättigheter. Dessa rättssäkerhetskrav skall ställas lika höga när det gäller barns rätt att få hävda sina intressen som vuxnas. Det är naturligtvis mycket angeläget att tillgodose barnets rättigheter i LVU-processen där barnets tillvaro är föremål för ett rättsligt avgörande. Socialutskottet anförde i anslutning till tillkomsten av nuvarande 36 § LVU att största möjliga hänsyn alltid skall tas till barnets personliga önskan och upplevelse av situationen (SoU 1979/80:44 s. 116).

Avslutning

Barnets möjligheter att få sin uttrycka sin mening under ett så ingripande förfarande som ett tvångsomhändertagande bör, med ledning av ovanstående resonemang, realiseras i större omfattning än vad som sker för närvarande. I annat fall klargörs inte barnets intressen i processen enligt definitionen i FB 6 kap. 1 §. Det kan ske på flera sätt inom ramen för gällande lagstiftning. Barn kan ges större företräde att få delta vid den muntliga förhandlingen. Socialsekreteraren och det offentliga biträdet kan i högre utsträckning låta barnet få komma till tals i den skriftliga dokumentationen. Domaren kan också fästa större avseende på vad som framkommit genom barnets egna utsagor i den skriftliga utredningen och vid den muntliga förhandlingen.

De rättsliga instrument som annars finns att tillgå för att åstadkomma en förändring är att reglera aktörernas arbetsmetoder i processen. Idag saknas lagregler för det of-

fentliga bitrådets uppdrag. Tydliga regler rörande uppdragets innehåll skulle ge det offentliga biträdet hjälp med sin arbetsuppgift och ökad insikt om barnets behov. Det saknas regler om vilka urvalskriterier som skall användas av domstolarna när man förordnar om uppdrag som offentligt biträde i det enskilda fallet. Domstolens processledande funktion kunde regleras ytterligare.

För att tydliggöra barnets ställning inom socialtjänsten infördes vid årsskiftet en ny bestämmelse i 9 § andra stycket SoL. Den nya bestämmelsen lyder:

När en åtgärd rör ett barn skall barnets inställning så långt möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad.

Bestämmelsen har samma innehåll som artikel 12 första punkten i FN:s konvention om barnets rättigheter. Häri stadgas att barn skall ha rätt att uttrycka sin mening i alla frågor som berör det och att hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad. Enligt artikelns andra punkt skall barnet därför beredas möjlighet att få uttrycka sin mening i alla domstols- och administrativa förfaranden som det berörs av.

Konventionen ger inte utrymme för myndigheten att avgöra om barnet skall höras eller inte. Det är barnets absoluta rättighet att få komma till tals och uttrycka sina åsikter (SOU 1997:116 s. 177). Däremot ställer inte konventionen krav på *hur* barnet får komma till tals. Barnkommittén betonar att även ett litet barn har rätt att bli hört. Det enda krav som ställs är att barnet kan ha egna åsikter. Det ställs med andra ord inget krav på att barnet skall ha uppnått sådan ålder eller

mognad att det kan kommunicera som vuxna personer. Barnets ålder och mognad skall ha betydelse först *efter* det att barnet har fått uttrycka sin mening. Först när myndigheten eller domstolen prövar i vad mån barnets vilja skall tillmätas betydelse i beslutet bedöms barnets mognad. Intentionen med det nya stycket i 9 § SoL var att efterleva konventionens artikel 12 (SOU 1994:139 s. 316, prop 1996/97:124 s. 98). Den nya bestämmelsen bör därför tolkas på sådant sätt att betydelsen av barnets ålder och mognad skall ha relevans först *efter* att barnet har fått komma till tals, inte vid en prövning *om* barnet skall höras. Så snart barnet

är gammalt nog att ha en egen uppfattning skall det få uttrycka sin mening på ett eller annat sätt.

Genom den nya bestämmelsen i socialtjänstlagen har barnet tillförsäkrats rätten att få uttrycka sin mening i åtgärder som det berörs av. För en lagstiftning som syftar till barnets bästa har, som framkommit ovan, hinder inte heller tidigare förelegat att tillgodose barnets enskilda intressen. Förhoppningsvis medför den nya lagregeln att barnets mening och enskilda intressen får större utrymme i LVU-processen än hittills. Annars bör andra rättsliga instrument användas för att åstadkomma en förändring.

Summary

The voice of the child in the legal process of coercive intervention

A decision about coercive intervention in a family based on LVU, the Care of Young Persons Act, is preceded by a large legal process, where the interest of the child is supposed to be in the limelight. The child is unable to represent its own interests to any great extent. For a legislation that aims to look after the best interests of the child, the involved local authorities, the lawyer representing the child and the administrative courts play a central role in the legal process. The central focus of this paper is the issue of the child's voice and the child's personal experience and (a) how much of either is permitted in the process and (b) how much credibility is given to either.

The interests of the child, may be divided into universal and personal interests. By universal interests, I mean the interests of proper custody, security and good care.

These interests are universal in the sense that they reflect common interests of children which do not immediately have to do with the child as a subject (or with the child's experience). Personal interests, on the other hand, are such interests as can be directly related to a certain child and its sense-making. The child's personal interests are discovered by listening to the child.

The study consists of 12 cases from the Administrative Supreme Court during the period 1987–1996. My material consists of the judgements from the Court and the lower courts together with the investigation material from the Social Welfare Services, statements from the children's lawyer and protocol from the court proceedings. I use this material to examine whether the child is physically present during any part of the proceedings, to what extent the child's inte-

rests are mentioned in the material and by whom. The result is that the child's personal interests are generally poorly asserted during the process. In the analysis, I argue

that the reason why the child's chance to claim her or her own subjectivity is not maximized is mainly because of social and legal practice.

Litteratur

- Andersson, Gunvor och Hollander, Anna (1996) »Om barns rätt och barns bästa« i Andersson, G., Aronsson, K., Hesse, S., Hollander, A., Lundström, T.; *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Liber.
- Aronsson, Karin (1996) »Barnintervjun och barnets röst«, G., Aronsson, K., Hesse, S., Hollander, A., Lundström, T.; *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Liber.
- Hesse, Sven m.fl. (1996) »Sociala barnvårdsutredningar«, G., Aronsson, K., Hesse, S., Hollander, A., Lundström, T.; *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Liber.
- Wetter, Ilse (1986) *Barnet och rätten. En undersökning om barns processrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål*. Del 1, Studier i socialt arbete vid Umeå universitet, nr 2. Akad. avhandling.
- Proposition 1979/80:1 Del A Om socialtjänsten
- Proposition 1989/90:28 Vård i vissa fall av barn och ungdomar
- Proposition 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals
- Proposition 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen
- SOU 1994:139 Ny socialtjänstlag
- SoS-rapport 1995:21 Barnet i rättsprocessen
- SOU 1997:116 Barnets bästa i främsta rummet.
- SoU 1979/80:44 Socialtjänsten
- Socialstyrelsens allmänna råd 1997:15 Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga